

УДК 502.1:130.2

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ХАРАКТЕРІ

СКЛАДАНОВСЬКА М. Г., доц.

Кафедра філософії та політології, Державний вищий навчальний заклад, «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», вул. Чернишевського, 24-а, 49600, Дніпро, Україна, тел. +38(066)4573199 Marina.skladanovskaya@gmail.com

Анотація. Від рівня сформованості екологічної культури суспільства залежить екологічна безпека нашої країни, можливість її збалансованого стабільного розвитку. *Мета статті* – проаналізувати етнічні витоки екологічної культури сучасного українця. Природа України – найважливіший момент історичного розвитку національного характеру, на формування якого впливають установки, стереотипи, архетипи. Естетичні потреби людини задовольняються насамперед у процесі сприйняття краси незайманої природи, її осмислення, роздумів на вічні теми: місце людини у світі природи, усвідомлення зв'язків людини і природи, її впливу на особистість, ставлення людини до світу; прагнення відтворити красу в навколишньому середовищі. Виховання естетичних потреб особистості, відчуття гармонії і дисгармонії — перший крок розвитку креативності, творчих можливостей особистості, розвитку її творчих здібностей, що є нагальною потребою як сучасного суспільного розвитку, так і особистісного самовдосконалення. Це необхідний компонент розвитку екологічної свідомості, екологічної культури сучасної людини.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна свідомість, національний характер, естетичне сприйняття середовища, архетипи

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В УКРАИНСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ ХАРАКТЕРЕ

СКЛАДАНОВСКАЯ М. Г., доц.

Кафедра философии и политологии, Государственное высшее учебное заведение «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры», ул. Чернышевского, 24-а, 49600, Днепр, Украина, тел. +38(066)4573199 Marina.skladanovskaya@gmail.com

Аннотация. От уровня сформированности экологической культуры общества зависит экологическая безопасность нашей страны, возможность ее сбалансированного устойчивого развития. *Цель статьи* - проанализировать этнические истоки экологической культуры современного украинца. Природа Украины - наиболее важный момент исторического развития национального характера, на формирование которого оказывают влияние установки, стереотипы, архетипы. Эстетические потребности человека удовлетворяются в первую очередь при восприятии красоты нетронутой природы, ее осмыслении, размышлениях на вечные темы: место человека в мире природы, осознание связей человека и природы, ее влияние на личность, отношение человека к миру; стремление воссоздать красоту в окружающей среде. Воспитание эстетических потребностей личности, ощущение гармонии и дисгармонии - первый шаг развития креативности, творческих возможностей личности, развития ее творческих способностей, что является насущной необходимостью как современного общественного развития, так и личностного самосовершенствования. Это необходимый компонент развития экологического сознания, экологической культуры современного человека.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое сознание, национальный характер, эстетическое восприятие окружающей среды, архетипы

ECOLOGICAL CULTURE IN THE UKRAINIAN NATIONAL CHARACTER

SKLADANOVSKAYA M., Ass. Prof.

Department of Philosophy and Political Science, State Higher Educational Establishment «Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture», 24-A, Chernyshevskiyi str., 49600, Dnipro, Ukraine, tel. +38(066)4573199 Marina.skladanovskaya@gmail.com

Summary. The ecological security of our country, the possibility of a balanced sustainable development depends on the level of formation of ecological culture of society. Purpose of the article is to analyze the ethnic origins of ecological culture of modern Ukrainian. Nature of Ukraine is the most important point of the historical development of the national character. The installation, stereotypes, archetypes influence on its formation. The aesthetic human needs are met first in the perception of the beauty of unspoiled nature, its comprehension, reflection on the eternal themes: man's place in the natural world, awareness of human relationships and nature, its impact on the individual, man's relation to the world; an effort to recreate the beauty of the surrounding environment. Development of individual aesthetic needs, a sense of harmony and disharmony is the first step of the creativity development, the creative

personality possibilities, creativity abilities, which is urgently needed as a modern social development and personal improvement. This is a necessary component of ecological consciousness, ecological culture of modern man.

Keywords: *ecological culture, ecological consciousness, national character, aesthetic perception of environment archetypes*

Значення екологічної культури в наш час – час глобальної екологічної кризи – важко переоцінити. Саме від рівня сформованості екологічної культури суспільства залежить екологічна безпека нашої країни, можливість її збалансованого стабільного розвитку.

Екологізація процесів життєдіяльності людини вимагає певного рівня знань кожного професіонала, визначення мети соціокультурних процесів і еволюції в цілому, а також соціальної пам'яті. Таким чином, найважливіше завдання екологічної культури – трансляція досвіду минулих поколінь щодо взаємовідносин людини і природи, збереження духовних надбань людства і, в першу чергу, свого етносу, своєї нації, свого народу.

Мета статті – проаналізувати етнічні витоки екологічної культури сучасного українця.

Термін «екологічна культура» з'явився порівняно недавно – у 20-х роках ХХ століття («Культурна екологія» або «Екологічна культура» у J. Steward) [7]. Зміст цього поняття в інтерпретації різних авторів має досить широкі межі.

В. С. Крисаченко визначає зміст поняття «екологічна культура» як напрямок людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежить нормальне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток у майбутньому [2, с. 9].

За М. І. Хилько, екологічна культура – це передусім «образ світу», в якому відображено стан соціально-природних залежностей, міру освоєння людиною природного довкілля [5, с. 9].

У Л. П. Морозової можна зустріти таке визначення: «Екологічна культура – це творча, свідомо діяльність людей у процесі освоєння і збереження життєво необхідних вартостей природного середовища» [3, с. 90].

Важлива для нашого дослідження думка В. С. Крисаченка про те, що екологічна культура «звернена до двох світів –

природного довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою чи ладу в природі і на виховання високих гуманістичних смисло-життєвих цінностей та орієнтирів в людському житті» [2, с. 14].

Екологічна культура – це не тільки ставлення людини до природи, а й «образ світу», в якому експлікується місце людини в Універсумі, її світосприйняття. Отже, акцентується не тільки емоційно-оцінювальний, а й світоглядний аспект. Екологічна культура – це сукупність ціннісних орієнтацій людини, норм, настанов, усвідомлених «заборон» і «дозволів» щодо взаємовідносин людини і природи, традицій і звичаїв щодо гармонійного співіснування людини і природи, які передаються з покоління в покоління.

Природа для стародавніх слов'ян жива, одухотворена, а людина – невід'ємна частина природи, всього великого світу, Всесвіту. Обробляючи землю, людина осягнула як свою залежність від природи, так і свої можливості впливати на довкілля, необхідність дбати про нього, жити не лише теперішнім днем, а й майбутнім. Виняткове місце у духовному світі давніх українців мали земля, вода, хліб.

Сівба й оранка були оточені поетичними ритуалами, а шанобливе ставлення до землі як першоджерела всіх багатств відбивалося і в господарській діяльності селянина: до Благовіщення не торкати спокійної землі; давати полю відпочивати (трипільна система). Бережно ставилися праукраїнці й до лісу, розуміючи, що ліс – це багатство, це здоров'я, це м'який клімат, свіже повітря, витоки річок.

Вода – це символ чистоти і життя («жива вода», «свячена вода», чисте джерело, ясні води, тихі ріки). Водою змивали бруд не тільки з тіла, а й з душі, вода уособлювала невпинну течію часу, що має тільки один напрямок – у майбутнє (і тому не можна двічі ступити в одну й ту ж

саму воду). Великий гріх – забруднення джерела (“не плюй в колодязь – згодиться води напитись”). Шанобливе й чесне ставлення до природи вважалось мудрим й вигідним для всіх: для збереження життя і здоров’я роду, для майбутніх поколінь.

А першим з антропогенних символів довкілля можна вважати плуг. Саме плуг єднає і зв’язує природні багатства і людську працю, стихії й упорядкування світоустрію. Хліб – це виняткове людське діяння. Це те, що людина змогла зробити завдяки своєму розуму та праці для продовження життя. Це креативне осмислення хліба як результату творчості людини, життєтвірного начала знайшло своє відображення у народних обрядах, що й досі шануються в нашому житті: хлібом із сіллю зустрічають дорогих гостей, благословляють наречених; хлібина, вкрита чистим рушником – головна прикраса різдвяного та новорічного столу, а колядки та щедрівки завжди несуть у собі побажання “роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю”. “Хліб – усьому голова” – це давня народна мудрість. І зараз хліб – не тільки основа нашого харчування, хліб – це наша економічна незалежність, основа нашого добробуту. А запах свіжого хліба й досі несе людині асоціації з домом, родиною, батьківщиною, спокоєм і миром, що мають тисячолітні коріння.

Спомини давніх слов’янських свят і поєднаних із ними обрядів лишилися у народних традиціях. Прихід весни вітали веснянками і весняними іграми. В них прославляли поворот сонця до літа й розквіт природи. На свято Купала шукали цвіт папороті, що розквітає саме в цю ніч і відкриває свої таємниці тільки найдостойнішим.

Отже, дохристиянські вірування нашого народу – це обожнення природи, виявлення особливої пошани тим вищим силам, які створили навколишній світ і продовжують надихати життєдайністю все живе на землі, в небі, на воді та під водою. Пізніше свята вшанування природи та святкування природних явищ злилися з християнськими святами – Великдень, зелені свята – Трійця, проводи Зими – Масляна, свято Іллі-

громовержця, осінні свята врожаю та вдячності вищим силам, природі за всі дари, які давали нашим пращурам енергію, силу, красу. І, нарешті, зимові свята – Різдво Христове, Водохреща, день Василя, новорічні свята, коли людина спілкується з силами природи і Творцем, звертаючись до них із вдячністю, шаную, з проханням оберігати сім’ю, оселю, тварин, сади й городи, ліси й луки.

Ми маємо глибокі етнічні корені, що сягають глибини тисячоліть і відстежуються в епосі, в пісні, в народних культурах і обрядах. Чутливість до краси природи, любов до неї, психологічне осмислення свого внутрішнього світу у зв’язку з навколишнім світом – це вагомні риси українського національного характеру.

З точки зору П. І. Гнатенко, національний характер разом із національним почуттям і національною самосвідомістю є структурною компонентою національної психології [1]. Під національним характером ми розуміємо сукупність специфічних психологічних рис етнічної спільноти в конкретних історично-економічних, культурних та природних умовах її розвитку. До національного характеру можна віднести традиційні форми поведінки, сприйняття навколишнього середовища та емоційно-психологічні реакції на навколишню дійсність, ціннісні орієнтації, потреби, смаки.

Така своєрідність знаходить відображення в матеріальній і духовній культурі народу, в мистецтві, традиціях, обрядах. Це прояв загальнолюдського в національному як діалектична єдність категорій загального й одиничного. Наприклад, у національному характері віддзеркалюються досягнення загальнолюдської культури, і в той самий час за допомогою культури розкривається зміст і особливості саме національного характеру. Значні досягнення національної культури входять у загальнолюдську культуру і здійснюють вплив на культуру інших народів. Але при цьому національна культура наповнена загальнолюдським змістом.

На формування національного характеру, його рис впливають установки і стереотипи. При цьому слід підкреслити велику роль неусвідомлюваного, несвідомого в їх генезисі та проявах. В концепції К. Юнга існують два шари несвідомого: особисте несвідоме і колективне несвідоме (більш глибокий шар). Останній шар відображає спільну природу, зміст та образи поведінки, що виявляються в усіх людей цієї спільноти, утворюючи загальну основу психічного життя кожного індивіда, це більш архаїчний шар психіки, що утворився в стародавні часи формування свідомості людини.

Зміст колективного несвідомого – це так звані архетипи (праобрази, стародавні способи розуміння і переживання світу). В надрах несвідомого народжуються і формуються установки, що визначають характер поведінки, сприйняття не тільки на рівні несвідомого, а й на рівні свідомості. Архетипи за Юнгом – це безпосередня психічна даність, тобто та частина змісту, що не пройшла ще раціональної обробки. Свідомість керує волею, а архетип дає поштовх інстинктивним діям, неусвідомлюваним сприйняттям, (бажанням, потягам). Зміст архетипу – це накопичений досвід тих ситуацій, в яких безліч наших предків саме так сприймали світ і діяли. Значна частина інформації сприймається на несвідомому рівні, лише мала її частина стає фактом свідомості. Архетипи не входять у свідомість людини безпосередньо, а тільки опосередковано, за допомогою символів.

Д. Чижевський вважає, що є три шляхи дослідження національного характеру: дослідження народної творчості, характеристика основних історичних епох або видатних представників даного народу. Найбільш надійним вчений вважає перший шлях. Природу України Д. Чижевський вважає найважливішим моментом історичного розвитку національного характеру. Наприклад, степ для українця – носій величчя нації. З позиції географічного детермінізму (великі простори) пояснюють і виникнення таких рис національного українського характеру як па-

сивність, байдужість, а сентименталізм, ліризм, емоційність – як наслідок спілкування з мальовничим природним середовищем [6].

Але людина не тільки захоплюється, милується красою природи. Вона намагається повторити неперевершені природні витвори, ввести красу у своє повсякденне життя. Це почалося давно. Мабуть тоді, коли людина почала вирощувати не тільки хліб, а й квіти. Не для їжі, не для одягу, а для естетичного задоволення, для краси і творчої наснаги. Наші предки висловлювали своє розуміння гармонії в храмах і музиці, піснях та легендах, вишиванках та розписі своїх домівок і предметів, що використовувалися в повсякденному житті. Мальовничі українські хати, вишиті рушники, сорочки. Ось петриківські розписи, що квітнуть чарівними квітками, які так схожі на наші улюблені мальви, нагідки, чорнобривці, соняшники. Вони начебто увібрали в себе сонячне сяйво і зараз випромінюють його з картин, скриньок, посуду.

Феномен сприйняття кольору й особливості взаємодії людського організму з кольором із давніх часів цікавили дослідників душі. Колір включений у культурні традиції і біологічно пов'язаний із психогенетичним кодом кожної людини. Колір може гармонізувати людину, він здатний мобілізувати її ресурси, а може заспокоїти і розслабити. Специфіка впливу кожного кольору не залежить від ставлення до нього людини. Колір може подобатися або не подобатися, але характер його впливу, специфіка впливу на психіку залишаються незмінними. Таким чином, символічне значення кольору, його “психологічний код” справді об'єктивні і не залежать від індивідуальної переваги. Індивідуально різною є, однак, особиста симпатія, байдужість чи антипатія людини стосовно якого-небудь кольору.

Але ні фарбування стін, ні кольорове рішення власного будинку не можуть створити таке комплексне сполучення ароматів, звуків, запахів, кольору і світла, що дає нам природа. Заспокійливий вплив зеленого кольору, освіжаючий – блакитного,

радісний – жовтого легко асоціюються в нашій пам'яті з шелестом трав і листя, плескотом хвиль, світлом ранкового сонця. Саме тому головне психологічне й естетичне навантаження в екосистемі несуть природні ландшафти, рослинний і тваринний світ.

Змістовне сприйняття кольору пов'язане з архетипами національного менталітету та індивідуальним свідомим наповненням даного символу змістом, породженим власним досвідом та привласненим культурним успадкуванням. Наприклад, походження малинового кольору прапорів запорозьких куренів історично пов'язують з архетипом калини – уособленням чистоти, Різдва, світла. Всього того, що захищали ці вірні українські лицарі: батьківщини, домівки, коханих. Символами-архетипами слов'янського менталітету можна вважати образи дерев (берізка, верба, калина, тополя), польових квітів (ромашка, волошка), садових рослин (соняшник, мальва) та степових і лісових (ковила, цвіт папороті), птахів. Кожен із них має змістовний й емоційний вплив на людину на рівні генетичної пам'яті, атрибутів національних обрядів, пісень, казок, виховання в дитинстві, а також свого особистого суб'єктивного досвіду – життєвого, пізнавального. Цвіт папороті – символ очікуваного та здійсненого дива, одкровення. Ковила – це широкий простір, шир душі, довгі шляхи, задумливі пісні, доторк до сивої давнини скіфських курганів, до вічності, що дивиться очима Чумацького шляху, безкрайого світу.

Дехто може навіть відчувати це несвідомо, підсвідомо, до вербалізації свого почуття. Кожен із цих образів – це не тільки символ навколишнього світу, рідної землі, згадка про рідний дім. Це виразник внутрішнього світу людини, її характеру, настрою, емоційних переживань, якими наші предки наділяли усі живі істоти та природні явища, або відчували їх близькість до свого внутрішнього світу, окремих станів своєї душі. Вони втілювали в улюблені образи сподівання на те, що сили природи і

почуття всіх пращурів, хто любив цю землю, ліси, степи, людей допоможуть оберігати свою домівку, сім'ю, здоров'я, любов. Українським берегами стали як витвори людських рук і душі (рушники, колиска, підкова, піч), так і кетяги калини, освячені віти верби, найчистіша вода з Водохреща, вогонь.

Отже, естетичне сприйняття середовища, відчуття краси природи, потреба в створенні краси та її збереженні — суттєва мотиваційна основа вчинків людини, що включає в себе як свідому, так і несвідому компоненти. Зв'язок естетичного і морального аспектів, що був розглянутий ще Кантом, має великі потенційні можливості в процесі виховання і формування особистості. Створюючи модель гармонійного співіснування людини і природи, нам, безумовно, потрібно знати характерні риси способів життя наших предків – квінтесенцію мудрості багатьох поколінь – і впроваджувати їх у життя сучасного соціуму.

Висновки. Чутливість до краси природи, любов до неї, психологічне осмислення свого внутрішнього світу у зв'язку з навколишнім світом – це вагомі риси українського національного характеру.

Природа України – найважливіший момент історичного розвитку національного характеру, на формування якого впливають установки, стереотипи, архетипи.

Естетичні потреби людини задовольняються насамперед у процесі сприйняття краси незайманої природи, її осмислення, роздумів на вічні теми: місце людини у світі природи, усвідомлення зв'язків людини і природи, її впливу на особистість, ставлення людини до світу; прагнення відтворити красу в навколишньому середовищі.

Виховання естетичних потреб особистості, відчуття гармонії і дисгармонії — перший крок розвитку креативності, творчих можливостей особистості, розвитку її творчих здібностей, що є нагальною потребою як сучасного суспільного розвитку, так і особистісного самовдосконалення. Це необхідний компонент розвитку екологічної свідомості, екологічної культури сучасної людини.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатенко П. И. Национальная психология : монография / П. И. Гнатенко. – Днепропетровск : Поліграфіст, 2000. – 213 с.
2. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика / В. С. Крисаченко – Київ : Заповіт, 1996. – 352 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).
3. Морозова Л. П. Виховання екологічної культури особистості / Л. П. Морозова // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 88–92.
4. Складановська М. Г. Людина і світ. Вступ до екологічної психології / М. Г. Складановська. – Дніпропетровськ : НГУ, 2006. – 144 с.
5. Хилько М. І. Екологічна культура: стан та проблеми формування / М. І. Хилько. – Київ : Знання, 1999. – 36 с.
6. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Київ : Кобза, 1992. – 230 с.
7. Steward J. H. Theory of Culture Change: the methodology of multilineal evolution / Julian H. Steward. – Urbana ; Chicago : University of Illinois Press, 1972. – 244 p.

REFERENCES

1. Gnatenko P.I. *Natsional'naya psikhologiya* [National psychology]. Dnepropetrovsk: Poligraphist, 2000, 213 p. (in Russian).
2. Krisachenko V.S. *Ekolohichna kultura: teoriia i praktika* [Ecological culture: theory and practice]. Kyiv: Zapovit, 1996, 352 p. (in Ukrainian).
3. Morozova L.P. *Vykhovannia ekolohichnoi kultury osobystosti* [Education of person ecological culture]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 2001, no. 2, pp. 88-92. (in Ukrainian).
4. Skladanovska M.H. *Liudyna i svit. Vstup do ekolohichnoi psihologii* [Human and world. Introduction to environmental psychology]. Dnipropetrovsk: NGU, 2006, 144 p. (in Ukrainian).
5. Khylyko M.I. *Ekolohichna kultura: stan ta problemy formuvannia* [Ecology culture: condition and problems of formulation]. Kyiv: Znannia, 1999, 36 p. (in Ukrainian).
6. Chyzhevskiy D. *Narysy z istorii filosofii na Ukraini* [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Kyiv: Kobza, 1992, 230 p. (in Ukrainian).
7. Steward J.H. *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilineal Evolution*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1972, 244 p.

Рецензент: д-р іст. н., проф Кривчик Г. Г.

Надійшла до редколегії: 16.05.2016 р. Прийнята до друку: 12.06.2016 р.